

Veel sotsiaalteaduste olemasolust Eestis

Mikko Lagerspetz
Eesti Humanitaar-
instituudi sotsioloogia
korraline professor

Riigikogu Toimetiste 7. numbris (2003) esitasin vastulause Riigikogu liikme, Tartu Ülikooli Õigusinstituudi emeriitprofessori Ülo Vooglaiu kahele väitele, mis ta oli esitanud toimetiste 6. numbris ilmunud essees (2002). Tema väitel ei ole “meil” teooriat, millega oleksid sõnastatud “võimule tuleku, võimul olemise ja võimult taandumise metodoloogilised lähtekohad”; ta leiab ka, et Eestis ei ole iseseisvusajal tehtud *ühtki uuringut*, mille objektiks oleksid olnud “võõrdumine, võõrandumine, indolentsus, marginaalsus ja teised sotsiaalsed pinged”. Mõlemad väited tundusid mulle põhjendamatutena ning tunduvad sellistena ka pärast seda, kui olen lugenud minule osutatud vastust toimetiste 8. numbris (2003). Seal esitleb professor Vooglaid päris põhjalikult oma arusaamu sotsiaalteadustest üldse ja eriti Eestis. Ka nendest üldisematest küsimustest ei saa käesolev vastus mööda minna. Uuem kirjatöö omistas minule muu seas selliseid arvamusi, mida ma ei ole esitanud. Mina näiteks ei leia, et “võimu uurimisega tegelnud inimeste arv ja tegelemiseks kulunud aeg ei

ole eriti olulised” (lk 230; siin ja edaspidi tsiteeritud professor Vooglaiu väited pärinevad eespool mainitud vastusest). Vastupidi, mina pean oluliseks toonitada, et sotsioloogia on võimuküsimustega tegelnud päris kaua – selles võib sotsioloogia klassiku Max Weberi tekstide hiljuti ilmunud tõlke najal veenduda ka eestikeelne lugeja (Weber 2002). Võimu teoreetiliste käsitluste hulk on sotsioloogilises kirjanduses üpris suur. Niisiis ei saa öelda, et puudu oleks nimelt võimu *teooriast* – pigem on väheseks (kuigi kindlasti mitte olematuks) jäänud olemasolevate teooriate rakendamine Eesti olude analüüsimisel.¹ Ka ei ole ainult positiivne minu hinnang “Eesti ühiskonnateaduste kvaliteedile”, ammugi nende “osale Eesti arengus, sealhulgas õigustsüsteemis, majandusel ja riigi edasi- ja tagasisidestamises”; olen nagu vist kõik Eesti sotsiaalteadlased teadlik oma ja kolleegide töö ning mõjuvõimaluste piiratusest.² Tegemist on ikkagi väikese teadlaste hulgaga, kelle töö on olnud aastaid ebapiisavalt rahastatud ja kes alles 1990. aastatest alates on saanud võimaluse vabaks rahvusvaheliseks teabevahetuseks.

Äärmiselt eksitav on aga väita, nagu teeb professor Vooglaid, et põhilisemad sotsiaalsed probleemid on Eestis täiesti uurimata ja ei ole olemas “tähtsust omavat ja tõsiselt võetavat teaduslikku infot, mille põhjal oleks võimalik koostada prognoose või teha järeldusi senise poliitika kohta” (lk 227). Tegelikult on uuritud kõiki tema mainitud eluvaldkondi ja avalda-

¹ Seetõttu ei ole ma kindel, kas on vaja välja anda “raamatukest” “võimu käsitlemise teooria, metodoloogia, meetodika ja praktika kohta” (lk 230); samal ajal pean väga kahetsusväärseks seda, et valitsus on loobunud “Eesti inimarengu aruande” väljaandmise toetamisest. See 1995. aastal alustatud aastaraamatute sari on seni olnud üpris oluline sotsiaalteaduslike uuringute üldsusele tutvustaja.

² Kitsamalt sotsioloogia kohta käivaid hinnanguid olen esile toonud nt artiklis “Estonian Sociology of the 1990s” (Lagerspetz, Pettai 2003). Omapoolse vaate on esitanud professor Mikk Titma (Titma 2002); vt ka minu kommentaari tema artiklile (Lagerspetz 2002). Need kirjutised ning nende sarnased mõttevahetused Eesti poliitoloogia ja majandusteaduste keskeseisu kohta on kättesaadavad võrguaadressil <www.cee-socialscience.net/reports/handbook/index.html>

tud nende uurimuste tulemusi. Ka on Eesti sotsiaalteaduste üldine tase ja rahvusvaheline läbilöögivõime viimase poole tosina aasta jooksul selgesti tõusnud. Kui ma olen õigesti aru saanud, eitab professor Vooglaid professionaalse sotsiaalteaduse olemasolu Eestis üldse. Loodan, et ma siinkohal eksin, sest selline väide oleks väär ja destruktiivne. See justkui õigustaks seda, et olemasoleva uurimusteabega poliitilisel otsustamisel ei arvestata, et ebameeldiva teabe edastaja tembeldatakse poliitiliste vastasparteide emissariks, või seda, et uurimusteabele põhinevad, eri poliitikalvaldkondade juba ette valmistatud arengukavad jäetakse muude eesmärkide huvides teostamata. Ometi on sotsiaalteadlased just niisuguste suunitluste pärast viimasel ajal muret tundnud, ja mitte ainult nemad.

Mitte küll rangelt võttes sõltumatuid, pealegi väljastpoolt tellitud hinnanguid Eesti sotsiaalteaduslike uurimisasutuste tööle on hiljuti antud Eesti Kõrghariduse Akrediteerimiskeskuse korraldatud teadusevalvatsioonide käigus.³ Rahvusvahelise koosseisuga ekspertkomisjonid leidsid uurimisasutuste töös palju rahuldavat ja head, isegi suurepärast. Märgiti ka probleeme – alarahastatust, personali vähesust, vaatenurkade kitsust ja teoreetilist ühekülgisust, noorte teadlaste vähest juurdekasvu. Muidugi jäävad niisugused raportid pealiskaudseks, aga nendes toodud hinnangud on siiski konkreetsed ja põhjendatud, osutades nimega mainitud asutuste, uurimusprojektide ja publikatsioonide kordaminekutele või puudujääkidele. Kes leiab, et on ebaõiglaselt arvustada saanud, saab esitada vastulause; kes aga arvab, et komisjonide hinnangud ei ole piisavalt kriitilised, saab oma arvamust põhjendada konkreetsetele näidetele viidates.

Professor Vooglaid sellise konkreetsuse tasemel ei argumenteerii. Ta küsib retooriliselt, “kas Eesti ühiskonnateadlastel on õnnestunud avastada, miks on Eesti enesetappude, prostitutsiooni, alkoholismi, tahtliku tapmise jmt näitaja poolest maailmas kõrgel kohal”, – ja eeldab ilmselt eitavat vastust (lk 230). Ta

ei asu selgitama, milliseid puudusi näeb ta näiteks enesetappude kohta tehtud uuringutes ja neis pakutud seletustes (nt Värnik 2002 jt sama uurimisrühma tööd). Selle asemel pakub ta mõõdupuuks iseenda koostatud, suhteliselt spetsiifilisi ja suvalisi teaduslikkuse kriteeriume, mida Eestis tehtud sotsiaaluuringud tema hinnangul täita ei suuda. Professor Vooglaid leiab, et tema kriteeriumidele vastava sotsioloogilise uuringu korraldamine läheks maksma vähemalt kolm miljonit krooni ning nõuaks 60–70 inimese koostööd. (Kahjuks saavad aga sotsiaalteadused näiteks 2004. aastal Eesti Teadusfondilt kokku umbes 8 miljonit krooni, mis jaguneb ligikaudu 70 teadusprojekti vahel. Sotsioloogia valdkonda kuulub neist 16 projekti.) Teadusuuringu all peab ta silmas uuringut, mis on tingimata “funktsionaalseid ja kausaalseid seoseid sõltuvusi avastav”, mitte kirjeldav; mis käsitleb oma uurimisainet teatavate kirjutises spetsiifiliselt loetletud mõistete abil (mis näivad olevat pärit 1950.–1960. aastatel tekkinud süsteemiteooriast) ning mis sisaldab normatiivseid hinnanguid, soovitusi ja poliitilisi tegevuskavasid. Ta ei eksi, kui arvab, et meie arusaamad teaduslikkuse kriteeriumide osas erinevad.

Ma ei näe põhjust, miks ei võiks uusi teadmisi loov või vanu teadmisi uuest küljest näitav sotsiaalse nähtuse kirjeldus olla teaduslik, ilma et selles oleks eesmärgiks seatud kausaalsete seletuste andmist. Enamasti on ju ühiskondlike nähtuste vahelised suhted ühesuunalistest kausaalsetest suhetest keerulisemad; tegemist on pigem paljude nähtuste vastastikuste mõjudega või nende koostoi-mega. Ajalooliselt kordumatu sündmuse nagu näiteks 1990.–2000. aastate Eesti majandusarengu -analüüsi puhul ongi nimelt tegemist selle *teoreetiliselt struktureeritud kirjeldusega*, mitte niivõrd kausaalse “seletusega”. Ma ei leia ka, et igasugune uurimisaines nõuaks käsitlemist “nii protsessina kui ka asja või nähtusena”, “metasüsteemi, subsüsteemide, eri regulatsiooni- ja juhtimista-

³ <www.ekak.archimedes.ee/eval>

sandite” jne tasemel. Vaatluse tasand ja perspektiiv olenevad ju uurimusküsimustest, millele uuritavast ainesest vastuseid otsitakse; süsteemiteooria on tänapäeval siiski ainult üks paljude sotsiaalteadustes harrastatavate teooriate hulgas. Vastupidi professor Vooglaiu arusaamale ei sisalda sotsiaalteaduslikud uurimused enamasti poliitilisi tegevusoo- vitusi; selliseid andes pole uuringu autor mitte enam teadlase, vaid poliitilise konsultandi rollis. Siiski on vajalik eristada teaduslikku uurimust ja ekspertide-konsultantide rühma koostatud poliitilist tegevuskava. Paljude uuringute rakenduslik potentsiaal võib tegelikult selguda aastate pärast, kui algselt vähetähtsana tundunud probleemivaldkond ühel või teisel põhjusel aktuaalseks saab.

Ma peangi Eesti sotsiaalteaduste põhiprobleemiks nimelt *liiga suurt* – mitte *liiga vähest* – lähtumist poliitiliste tegevuskavade koostajate vajadustest. Kui “süsteemide” keeles rääkida, võiksin öelda, et süsteemi eneserefleksiooni võime on piiratud,⁴ millest on tingitud vajadus tekitada selle sees suhtelisel autonoomne sfäär, kus reflekteerimine saaks aset leida (Luhmann 2001, eriti 145, 149). Seega oleks iseseisva, poliitilistest otsustajatest sõltumatu sotsiaalteaduse areng oluline mitte ainult teaduse ja teadlaste endi, vaid ka poliitiliste otsustajate jaoks. See tähendaks näiteks uurimusprogrammide koostamist teaduslikest teooriatest, mitte poliitika hetkevajadustest lähtudes. Selle esmane eeldus on sotsiaalteaduslike teooriate põhjalik tundmine, mis on kasvanud eriti Eesti noorema tead-

laskonna hulgas, kuigi selle olulisust näiteks ülikoolide õppekavade koostajad vist täiel määral veel ei tunneta. See ei ole muidugi piisav eeldus, peale selle oleks vaja hulganisti muutusi nii uuringute institutsionaalse korralduse, rahastamispraktika jms kui ka teadlaste ja rahastajate hoiakute osas.

Täna Riigikogu Toimetisi võimaluse eest vahetada mõtteid sotsiaalteaduste olemuse ja hetkeseisu üle, ning järgneva püüan oma osa selles diskussioonis lõpetada ja kokku võtta. Enamikust teadusuuringutest tõepoolest ei “kasva välja teavet uuenduslike programmide süsteemi rajamiseks”; igal juhul ei ole selliste tegevuskavade väljapakkumine teadlaste ülesanne. Sellega saavad loodetavasti hakkama poliitikud ja riigiametnikud; nende iseenesestmõistetav kohus on aga luua endale ülevaade vastavat valdkonda puudutavatest teadusuuringutest, vajaduse korral tellida lisauuringuid ning kogu uurimusteavet kavade koostamisel arvesse võtta. Probleem ei ole “tõsiselt võetavuses”, vaid *tõsiselt võtmises*. Eestis on vajalikke uurimustulemusi, samuti inimesi, kes suudavad uut uurimusteavet toota. Mõlemaid on siiski liiga vähe. Kindlasti on palju, mida kritiseerida, aga siinkohal lähevad minu ja professor Vooglaiu arusaamad lahku nii teadusest kui ka sellest, mis on kriitika. Kui poliitikud ja ametnikud aga jäävadki uskuma väidet, et “tõsiselt võetavat” sotsiaalteaduslikku teavet Eestis ei ole, jäävad teadusuuringutega arvestavad poliitilised tegevuskavad edaspidi ilmselt kirjutamata. Loodan tulevikult siiski paremat.

Kasutatud kirjandus

Lagerspetz, M. (2002). The 1990s in Estonian Sociology: Developing a Tradition or Preparing for a Paradigm Shift? Review of the article by Mikk Titma: “Estonia”. – www.cee-socialscience.net/reports/handbook/sociology/estonia/review.html

Lagerspetz, M., Pettai, I. (2003). Estonian Sociology of the 1990s: In Search of an Identity. – M. F. Keen, J. Mucha (eds). *Sociology in Central and Eastern Europe. Transformation at the Dawn of a New Millennium*. Westport, Conn.; London: Praeger, pp 61–72.

Luhmann, N. (2001). Autopoiesis als soziologischer Begriff. – N. Luhmann. *Aufsätze und Reden*. Hrsg O. Jahraus. Stuttgart: Reclam, S 137–158.

⁴ La Rochefoucauld’ keeles: *Il est plus aisé d’être sage pour les autres, que de l’être pour soi-même*.

Vastukaja

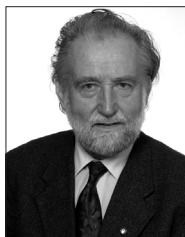
Titma, M. (2002). Estonia. – M. Kaase, V. Sparschuh, A. Wenninger (eds). Three Social Science Disciplines in Central and Eastern Europe. Handbook on Economics, Political Science and Sociology (1989–2001). Berlin, Budapest: Social Science Information Centre, Collegium Budapest, pp 425–436. Kättesaadav ka: www.cee-socialscience.net/reports/handbook/sociology/estonia/preview.html

Weber, M. (2002). Võimu ja religiooni sotsioloogiast. Tõlk H. Käärik ja J. Isotamm. Tallinn: Vagabund.

Vooglaid, Ü. (2003). Vastuseks Mikko Lagerspetzile. – Riigikogu Toimetised 8, 2003, lk 227–230.

Värnik, A. (2002). Suitsiidi sotsiaalsed ja ealised riskid ning (enese)abi võimalused. – R. Vetik (toim). Eesti inimarengu aruanne 2002. Tallinn: TPÜ RASI, lk 40–44.

Veel sotsiaalteaduste tasemest Eestis

Ülo Vooglaid
Tartu Ülikooli Õigus-
instituudi emeriitprofessor

Riigikogu Toimetiste kuendas numbris ilmus minu essee “Võim – kõige raskem koorem”, milles ma mainisin muu hulgas, et Riigikogul, valitsusel, ametkondadel ja teistel põhiseaduslikel institutsioonidel on väga raske teha järeldusi oma senise tegevuse kohta, anda hinnanguid, seada eesmärgid ja valida vahendeid, sest teaduslikku infot ühiskonna ja selle alasüsteemide kohta on väga vähe. Mikko Lagerspetzile näis, et olin selle märkusega alandanud Eesti ühiskonnateadlasi ja ühiskonnateadust. RiTo-s nr 7 (2003) ilmus tema vastulause, millele vastasin RiTo 8-s. Kirjutasin päris pikalt ja põhjalikult, mis peaks selles protseduuris olema, mida oleks võimalik käsitleda ühiskonnateadusena ja teadusliku uuringuna. Asjaolu, et uuringute asemel on tehtud ja esitatud kirjeldusi, on omamoodi väga kahetsusväärne suundumus. Selle asemel, et pahandada, oleks vaja ehk nimetada paari-kolme eriti hästi õnnestunud ühiskonnauuringut, sealhulgas võimule tuleku, võimul oleku ja võimult taandumise kohta. Paljud loeksid neid õhinaga. Professor Lagerspetz oli häiritud ka sellest, et ütlesin avalikult välja ammu teada oleva tööga: Eestis ei ole iseseisvusajal toimunud *ühtki uuringut*, mille objektiks oleks olnud “võõrdumine, võõrandumine, indolentsus, marginaalsus ja teised sotsiaalsed pinged”. Jah, nii see on. Võib-olla peaksin lisama midagi lausa kohutavat: meil ei ole ka ühtki uuringut sotsiaalse stratifikatsiooni ja selle põhjuste kohta.

Mikko Lagerspetzi arvates on äärmiselt eksitav minu väide, et põhilisimad sotsiaalsed probleemid on Eestis täiesti uurimata, või ei ole olemas “tähendust omavat ja tõsiselt võetavat teaduslikku infot, mille põhjal oleks võimalik koostada prognoose või teha järeldusi senise poliitika kohta”. Lagerspetz kinnitab, et kõigi minu mainitud eluvaldkondade kohta on uurimusi tehtud ja nende tulemusi on avaldatud ning et Eesti sotsiaalteaduste üldine tase ja rahvusvaheline läbilõigivõime on viimase poole tosina aasta jooksul selgesti kasvanud. Selle peale tuleks veel kord paluda nimetada need ühiskonnauuringud, mida oleks võimalik pidada teaduslikeks uuringuteks. Kui need on tõesti olemas, siis miks neid on seni varjatud? Tõepoolest paistab nii, et selles väitluses on tõusnud keskmesse valiidsuse küsimus. Minu meelest on vaja eristada kirjeldusi ja teaduslikke uuringuid. Kirjeldada on võimalik ükskõik mida; uurida saab ainult probleeme. Kirjeldused on uuringu üheks eelduseks. Teaduslik uuring eeldab asjatundlikkust kogu uuritava valdkonna (ühiskonna ja kultuuri) osas. Suurepärased füüsikud-keemikud-bioloogid ei pruugi olla küllalt asjatundlikud stohhastiliste, kompensatorsete, adaptiivsete süsteemide käsitlemisel. Diletandid ja profaanid ei saa teaduslikke uuringuid korraldada. Kui neid tekste, mida on kirjutatud ja kaitsitud, pidada *a priori* ühiskonnateaduslikeks uuringuteks, siis oleks uuringuid tõesti palju. Õnnetus selles seisnebki, et “latt” on totaalselt vales kohas. Taimi Tulva tüüpi sotsiaalteadlased ei saa ka parima tahtmise korral midagi paremaks muuta.

Olukord on eriti räbal seetõttu, et ennast ühiskonnateadlaseks pidavad isikud on juba harjunud “peost suhu” elama ning on enamasti rohkem mures oma homse päeva pärast kui mingite ühiskonnas ilmnevate pingete ja nende põhjuste pärast.

Erinevalt oponentidest ma tean, mida Toompeal mõeldakse sõna “sotsiaalne” all. Tean, millega on tegeldud ja millega tegeldakse Riigikogu sotsiaalkomisjonis ning sotsiaalministeeriumis. Tean, et Riigikogu ei ole eelnõude menetlemisel veel kordagi tellinud sotsiaalset ekspertiisi ega võtnud otsustamisel arvesse seaduste sotsiaalseid toimeid. Tean, et mõned Riigikogu liikmed ja mõned valitsuse liikmed ei tea sotsiaalsest fenomenist, sotsiaalsetest protsessidest, tegutsemise sotsiaalsetest eeldustest ja tagajärgedest kuigi palju. Ma ei ole kindel, et isikud, keda Lagerspetz kaitseb ja kiidab, on hoolikalt vältinud kontakte ametnike ja saadikutega ning keeldunud koostööst oma teadmiste rakendamiseks. Pigem on põhjus selles, et ei ole uuringuid ega muud usaldusväärset infot, millele oleks rakenduslik väärtus.

Ehk õnnestub mõnes järgmises RiTo numbris anda ülevaade nendest üld-, keskastme- ja konkreetteooriatest, mida Eesti sotsiaalteadlased kasutavad, sellest metodoloogias, mida nad järgivad, ja nendest meetoditest, millega nad koguvad usaldatavat andmestikku, analüüsivad seda ja üldistavad teaduslikeks faktideks.

Professor Lagerspetzi meelest on sotsiaalteadlased viimasel ajal palju muret tundnud. See on edu saavutamiseks vajalik, aga mitte küllaldane eeldus.

Ühiskonnateaduse edenemist takistavad ka mitmed “struktuursed kontseptsioonid”.

Kui keegi tuleb seletama, et teadlase taset iseloomustab retsenseeritavates välismaa ajakirjades ilmunud artiklite arv, siis sellisele isikule oleks isegi kaastundeavaldusest palju.

Sellised seisukohad on teadusmaffia loodud argumendiks võitluses mitte ainult raha, vaid elu eest.

Kui olud muutuvad ja valitsus peaks võtma kursi vastutuse suurendamisele, siis võib kiiresti muutuda ka sotsiaalteaduse ja sot-

siaalteadlaste positsioon ühiskonnas. Siis oleks otsustajatel tarvis prognoose ja tõsikäidlaid teadmisi probleemide tekke ja püsimise kohta, nende põhjuste-tagajärgede kohta, nagu ka süsteemide jõudluse kohta, nende funktsioneerimise, muutumise ja arengu kohta.

Kardan, et praegu ei ole valitsusel abi saamiseks kuhugi pöörduda. Sellise killustumise ja nokitsemise tingimustes ei ole ka parima tahtmise korral võimalik mingeid ühiskonnateaduslike uuringuid korraldada. Väitlus RiTo-s teaduse ja ühiskonnateaduslike uuringute kvaliteedi üle oli kahtlemata üpris informatiivne. Selgus, et arusaamad teaduslikust uurimisest ja selle eeldustest on mitte lihtsalt mõnevõrra erinevad, vaid vastupidised. Kirjeldusi teaduslikeks uuringuteks pidavate isikute ring on Eestis suur ja lai. Seetõttu ei ole rutiinist vabanemine lihtne ega kerge. Selleks, et oma silm saaks olla kuningas, tasub minna ülikoolide raamatukogudesse ja paluda vaadata viimastel aastatel kaitstud magistri- ja doktoritöid. Vaadaku igaüks ise, mismoodi on tavaliselt sõnastatud uurimise objekt ja uurimise aine, milline on uuringute teoreetiline ja metodoloogiline alus, milline on saavutatud algandmete usaldatavus ja tuvastatud faktide väärtus. Minge vaadake, kuidas on tuletatud uuringu tulemuste põhjal ettepanekuid ja soovitusi.

Akrediteerimiskomisjonide suurepärasest hinnangutest võib seejuures rääkida küll ainult neile, kes tegelikku olukorda ei tunne, kellele ei ole kujutlust sellest, milline peaks olema teaduslik uuring, või kellele on ükskõik.

Tundub olevat nii, et ühiskonnateaduse madal-seisu peamine põhjus on ühiskonnateadlased, kes otsivad enese ja senise üpris viljatu tegevuse õigustamiseks mitmesuguseid formaalseid põhjendusi.

Nähtavasti oleks vaja seada üles loosung: “Noored, kasvage kiiremini !”